

БЕЛЕШКЕ ПОВОДОМ МИХИЗОВОГ НАРАТИВА О СРПСКОЈ ДВОСТРУКОСТИ

У најави и коментарима познатог филма *Сунчаница* Никите Михалкова, снимљеног по мотивима истоимене Буњинове прозе, провејава питање „Како се све ово догодило“? Питање се односило на руски револуционарни прелом и полом од пре сто и више година. Истим питањем бави се и књаз Рјепнин, јунак *Романа о Лондону* Црњанског: „Сви су они криви, а највише тај Зимски дворца, и цар, и Распућин, и цело то покварено друштво. Сад, чак и њихови унуци плаћају, за грехе отаца.“ У том истом Лондону, у истом периоду кад и романескни двојник Црњанског, после свега што се догодило и што је и сам претурио, Слободан Јовановић сажима вишедеценијска аналитичка и искуствена запажања о „српском националном карактеру“, о идејама које „утичу на поступке једног народа“, „о себи самоме, о својој историјској судбини, о својим неоствареним идеалима“. А те идеје, осим предања и легенди, налазе израза и „у делима његових политичара, књижевника, па чак и научника“, тумача народне самосвести и неимара националне идеологије. Ових истих питања, на размеђу тоталитарне епохе с интернационалним предзнаком, подухватио се и Борислав Михајловић. Михиз је, торжествено, огласио за догађај повратак дела Слободана Јовановића из прогона, као рецензент поновног издања његовог опуса, у последњем боју за рушење полувековног идеолошког ембарга.

Култура се тада, неизбежно, враћала природним народним извориштима, реалном историјском искуству, након

утопистичких пројеката који су оставили спољну и унутарњу пустош. Михиз је био од оних који су, с једне стране, изражавали дубоку српску самосвест, ону тврдокорну сремско-карловачку, што је подразумевало садејство афирмативне, државотворне компоненте са оштром критичком компонентом, загладаност у властити лик у огледалу, при дневном светлу, онакав какав јесте. Књижевност још увек, својим језиком и културномеморијском подлогом, помаже у таквом самосазнању, нарочито у кризним ситуацијама. Од истакнутих књижевних критичара временски блиских Михизовом нараштају, испитивање склопа и противности условно речено „националног карактера“ предузео је, на пример, и Петар Џацић, вративши се Цвијићу, а наслањајући се на епску баштину и на Андрића.

Није се Михиз систематски, у облику студије или засебног огледа, бавио овим проблемским подручјем којим је био животно заокупљен. Изговарао је и писао пасаже о апоријама „националног карактера“ у главнини текстова које је потписивао, нарочито осамдесетих и с почетка деведесетих година. У одељку *Аутиобиографије – о другима* насловљеном „У погрешном свету“ можемо прочитати деоницу у којој аутор посредно признаје да је, као сасвим млад, пристајао уз опцију победника и доносилаца друштвене револуције. Пише Михиз у име свих њих:

Често сам размишљао како ми се то десило и шта је то толики број младих људи привукло новом поретку? [...] Мада то нигде није било речено и можда ни у свести младих људи сасвим јасно формулисано, бивало је на неки начин очито да ће се у овом новом реду ствари моћи пробити само припадници нове вере. Каријеризму је суседовао страх да се усамљен не застане, за временом и животом.

Двеста страница после, даје још сажетију самооцену која гласи: двојност „идеализма и каријеризма“, запечаћену реченицом: „Такви двоструки провешће век.“ Двострукост као

удес, лични и колективни, искрсава као идеја коју ће даље развијати, са доста утемељења и не без аналитичких резултата.

Михиз је деловао у деценијама системски потискиваних сукоба, прећуткивања, али и разноликих стратегија заобилажења табуисаних тема и гледишта. Геополитичка позиција Титове државе омогућила је запоседање знатнијег простора слободе израза и пријем ширих културних утицаја, али, како Михиз сведочи, кад је била на реду битка за слободу садржине, добар део писаца бежао је „у неутралитет прошлости, други, готово детињасто радујући се ослобођењу форме, брзо је западао у опскурантизам и окултизам. То је био тренутак кад ми се учинило да је наша књижевност постала досадна“. Овако, наима, Михиз одговара на постављено питање о његовом „бегу из текуће критике“, што значи, пре свега, из *НИН*-а.

И овде застајемо да евидентирамо пример оне двострукости коју Михиз признаје као генерацијски дефект, настао у оквиру тоталитарног поретка друге Југославије. Будући да је овај исказ из прве године по смрти Доживотног Председника, Михизово самоисправљање звучи и као еуфемизам и као иронија. Звучи двоструко. „Нисам ја само побегао“, „помало су ме отерали“ – овакве семантичке конструкције одају колебање и потребу да се чињенице ублаже и релативизују, премда не и сакрију. Да ли је „досада“ – којом правда одустајање од писања критике – реч која више прикрива него открива? Михиз, почетком осамдесетих, каже да су га *йомало* отерали, а о том *йерању йомало*, деценију касније, пише без много ограда у *Ауџобиографији – о друјима*. Михизово име, очевидно, не само због реалне заштите пријатеља од утицаја, било је већ тако звучно да су власти, средином педесетих, уклањајући својглавог критичара из утицајних новина, Михизу намениле казну која више личи на признање. Михизов положај се одиста чини двоструким – као по Гринблатовим речима за случај Шекспира – био је задужен „и за послушност и за подривање“, али је несумњиво испробавао границе дозвољеног, пажљиво их померао и утицао на бројне читаоце.

Овде призвани водећи заступник *йоџишке културе* такође пише да се нешто дешава са објектима, веровањима и праксама када су изражени у књижевним текстовима, „често нешто непредвидљиво и узнемирујуће [...] То 'нешто' је истовремено знак моћи уметности и утканости културе у контингенцију историје“. Књижевност утиче на друштво, не само обратно. Структуре моћи у доба титоизма показивале су осетљивост на ту узнемирујућу моћ културе и уметности, далеко већу од данашње пост-демократије и неолиберализма. Отуда су, с београдске адресе Француска 7, под кровом куће донекле одмакнуте од контроле власти, ретки појединци од угледа испитивали докле се „слобода садржине“ простира у систему који, иза смрти обоголиченог владара, улази у период огољене кризе.

У другом делу тестаментарне Михизове књиге (*Казивања и указивања*, 1994) објашњава се како је дошло до оснивања „Одбора за заштиту уметничке слободе“ (1982), при београдској секцији Удружења књижевника, форума потеклог из вишедеценијских личних и групних напора и гестова запоседања слободе:

Савесно, педантно и прецизно као сеизмограф Одбор је реаговао на сваку повреду стваралаштва (и не само њега), дизао глас против забране књига, часописа, позоришних представа, хапшења и отпуштања са посла, настојећи да сваком свом иступу да и документарну веродостојност појединог случаја и шири друштвени смисао.

После две године на друштвено позорје ступа и „Одбор за заштиту слободе мисли и изражавања“, који окупља групу угледних имена београдске, али само београдске, интелектуалне сцене. Ређају се иницијативе и утемељена разматрања савремености – као што су „Предлог за слободно и критичко преиспитивање историјске улоге Јосипа Броза Тита“ (јуни 1988) „Србија и демократија, јуче, данас и сутра“ (мај 1989) – у замаху освајања демократије с утврђеног положаја у Француској 7.

У тој борби, Михиз даје историјско-културну подлогу за актуелне одговоре на изазове једне уздрмане државе, из угла народа што је за ту државу поднео и превише жртава и превише уступака. На прилике да се оглашава у тиражној штампи Михиз спремно одговара, даље излажући своје државно-политичке пројекције ослоњене на сумирана повесна искуства, на примере за угледање и примере посведочених заблуда. Наступа као носилац српске самосвести, најпре вољно скрајнуте, па онда потискиване двапут пропалим пројектом Југославије. Према томе пројекту, овај толерантни расправљач показује одбојност, без трунке сентименталности. „Не бавим се политиком, јер не желим власт. А бавити се политиком и не желети власт, то је бесмислица“, одговара Михиз на питања Мила Глигоријевића из октобра 1990. године: „Мислим да писци више могу да учине својим скептицизмом, објективношћу и разумевањем.“ У име реченог скептицизма, одговара суморно – а показаће се и тачно – на питање „Зашто Срби не знају шта хоће?“:

Постоји тачан одговор на то питање: Срби су учинили нешто што није учинио ниједан народ на свету, променили су свој национални идентитет. [...] Срби су од Срба постали

Југословени: то је прекршај табуа који се мора платити. Поготово што тај прелаз није био праћен ни од једног другог народа. Како се човек не може грлити са сопственом сенком, ми смо дошли у позицију да грлимо своју браћу, али се браћа измичу мислећи да ћемо их удавити. [...] Али ја знам да све ово што говорим не вреди ништа. Биће много Срба који ће ове моје идеје сматрати издајничким. У сваком Србину чучи Југословен и једва чека да поново појури у своју стару пропаст.

У новинским интервјуима с краја предратне 1990. године, као у каквој животној исповести у наставцима, Михизова бриткост, сада растерећена потребе за маскирањем и ублажавањем, изнова покреће као тему двострукост као удес и болест која буни и ремети целисходан избор и правац друштва. Двострукост представља образац не само његове, ратне генерације него важи и за искуство народа чију ствар срчано брани. „Српски народ је и зато био један од великих малих народа, јер је имао критичку свест о себи“ – изјављује у децембарском разговору исте године, а потом се ова похвала указује у деформисаном лику: „А српски народ зна за своју судбину малог народа. Он мора да даје и побуњенике и квислинге. А често ово друго даје у истој личности.“ Подвојеним ликом одликује се и Михизов драмски јунак Краљевић Марко, народна узданица а турски придворица, чију славу, у Михизовом комаду, креира и шири гусларска пропаганда под идеолошком контролом Марковог брата. Михизов Марко, заснован на модерном претумачењу повесне и епске предаје, заправо је оличење непревладано подвојеног историјског положаја српског народа, између заветног жртвеног хероизма и нужности опстанка по цену концесија моћнијима. Подлогу оваквог наративу о двострукости у Марковом епском лику, можемо читати код Радована Самарџића, који је изучавао однос усменог предања и историјских извора: „У песми, Марко као да је разапет између својих обавеза према Турцима и свог слободарског поноса; он се свети Турцима са страшћу и жестином човека који је био присиљен да им служи и да од њих трпи понижења.“

У одговору интервјуисти *НИН*-а, у априлу 1991. године, оповргава познату мисао пријатеља Добрице Ђосића – о Србима као победницима у рату и губитницима у миру – тврдећи да је она тачна само за два светска рата: „Али тада више није постојала Србија, него је настала и наставила да постоји Југославија. Срби морају изгубити сваки мир у Југославији.“ Фигуру двострукости овде, донекле гротескно, Михиз преиначује у ознаке *двојлавоџи* и *разрокоџи*: „Срби су двоглав народ, разрок народ. Једно око гледа хероизам Карађорђа, друго мотри на опортунизам кнеза Милоша. Срби морају већ једном стопити оба ова својства у себи.“ Двострукост је синоним не само за сложеност и деликатност, него и за подељеност, расцеп и раздор, за метеж и дезоријентацију. Такав стицај кондензовано и карневалски описује у разговору за сатиричник *Данџа*, чијим смо одломком и почели овај осврт на раздобље Михизове књижевне и јавне завршнице:

Напили смо се бунике, најпре југословенске, па свесрпске, пашалучке и прекодринске, бољшевичке и антибољшевичке, ратничке и дефетистичке и дезертерске, избегличке и староседелачке, сиротињске и пљачкашке. Омамљени од тог пића главињају нашем политичком и народном сценом паликуће и ватрогасци, чврсторукаши и демократе, заштитници својих кућа и нејачи и растурачи и затирачи туђих, избегличка сиротиња и ратни профитери. Гасе се светионици, изокренули се путокази.

Брзина преласка Михизовог политичког ентузијазма у мрачну резигнацију саображена је брзини разорног и метежног наступања година заплета без изгледног расплета.

Михизова културно и национално усмерена мисао, коју је могао, у несметаном опсегу, развити тек у познијим изјашњењима, у аутобиографији и њеном документарном додатку од сваковрсних „казивања и указивања“, показује се као подстицајна, и дијалогичка и полемички ослоњена на мисао предводника националне мисли, од Јована Цвијића и Слободана Јовановића до Исидоре Секулић или, можда понајвише, Милана

Кашанина, типичног унутрашњег емигранта у деценијама Михизовог доста атипичног бунтовања. Фрагментарна, проткана кроз различне текстове, у сажетим синтезама и аналогјама, Михизова мисао поседује горки сатирички призвук стеријанског моралистичког порекла и печат противречја и предвојености, у тежњи да помири супротности проистекле из пуне расе, тешких момената и запуштене средине.

*

Двострукост и предвојеност делују из једне призване историјске анегдоте коју можемо читати у *Ауџиобиографији – о друјима*. Пренос тежишта описа са херојског врха на крајњу маргину, с високог на ниско, као да је саобразан нараслој визији општег пометења што је захватало српско друштво и његове предводнике, визији очевидној у наводу из једног од последњих Михизових интервјуа. Причица о Лудом Настасу и његовим керовима у испражњеном Београду у који изнова долазе Турци можда звучи као детронизација српских еписких фигура у тренутку пораза, али пре као указивање на две сталне,

крајње ситуације наше тешке историјске стварности, у тежњи за опстајањем. Ево песме настале на основу Михизовог предлошка, као разрада и коментар.

НАСТАС, ВОЈЕВОДА

*Када су 1806. Чарайић и Карађорђе оишли Београд,
разјурили су Турке, муслимане и Арбанасе, да већ
1813. њовраићак Османлија, у њразном ѡраду, дочека
само један човек – ѡусићи (луди) Насиас са својим
ѡсима, ѡусићи Насиас коѡа смо доцније ѡреѡворили
у „Луду Насиу“.* (Михиз, Ауѡиобиоѡрафија о друѡима)

Повест је спужва – упија свашта се,
Скупља и смеша, цеди без повода.
Дужни смо Теби, пусти наш Настасе,
Част коју нема нико од војвода.

Одзвони пустош унутар капија,
Бели град страшан без звучних извора.
Живот је мека, жилава јапија
Која опстаје – јер нема избора.

Београд расут у више смерова,
Сав изван себе и изван времена,
Час историје, показна настава.

Луња и пева, у пратњи керова,
Живи примерак, функција семена,
Настас, затурен у лудим Настама.